

УДК 331.5

М. М. Жибак,

к. е. н., доцент кафедри "Бухгалтерський облік і аудит",

ВП НУБ і П України, "Бережанський агротехнічний інститут"

ДО ПИТАННЯ ПРОБЛЕМ ТА ПЕРСПЕКТИВ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА

На основі результатів аналізу наукових робіт з проблем розвитку сільськогосподарського виробництва, вивчення статистичних даних щодо діяльності підприємств агропромислового комплексу викриті окремі негативні тенденції та недоліки в їх роботі. Запропоновані конкретні заходи, які дозволять покращити використання земельних ресурсів та забезпечити подальший ефективний розвиток агропромислового комплексу.

In this article are covered separate negative tendencies and disadvantages in the works of agro industrial enterprises on the basis of research papers results analyses and statistical data studying. There are given some specific methods that might help to improve land use and enforce subsequent agro industrial complex development.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ ТА АНАЛІЗ ОСНОВНИХ ПУБЛІКАЦІЙ

Становлення і розвиток ефективної діяльності в аграрному секторі економіки України відбувається в складних соціально-економічних та політичних умовах.

Щодо новітнього характеру проблем сільського розвитку в загальному вигляді, можна було б обмежитися тим, що стосовно нашої дійсності вона є до такої міри нетрадиційною, незвіданою і складною, що не тільки Україна, але й жодна інша держава світу не те що не вирішувала чогось подібного, а навіть і не ставила перед собою таких завдань. Ставши одним з наслідків неприйнятної у своїй основі державної аграрної політики, що здійснювалася раніше, ця проблема має свою сумну радянську передісторію, яка через обставини тією чи іншою мірою "вписалася" до не менш трагічної новітньої історії сільського господарства, села, селянства, всього сільського соціуму України.

Подолання великої сукупності негативних і суб'єктивних причин і обставин, які склалися в останні роки у сільському господарстві України загалом і на селі зокрема, вимагає вивчення і втілення у практику нетрадиційних для вітчизняних умов практичних кроків. Серед них особливе місце посідає своєрідний організаційний і

соціальний тандем, що являє собою, з одного боку — відродження агропромислового виробництва у всій його масштабності, у тому числі сільського господарства і села, а з іншого — переведення аграрного сектора економіки на засади сталого розвитку [2].

Заклала підвалини та дала поштовх аграрним перетворенням нової доби України земельна реформа. Головний зміст земельної реформи полягає у зміні відносин власності, які виявляються через володіння, розпорядження та користування землею, що повною мірою досягається, коли земля стає об'єктом приватної власності.

Основним завданням земельної реформи є приватизація землі шляхом її передачі у власність тим, хто на ній працює, формування орендних відносин, створення ринку землі [3].

Сьогодні можна з деякими застереженнями стверджувати, про виконання двох перших із трьох перелічених завдань земельної реформи відбулося. Зокрема, завершено роздержавлення земель із визначенням таких їхніх категорій, що залишаються у державній власності; проведено приватизацію земель шляхом передачі їх у колективну власність недержавним сільськогосподарським підприємствам, а також у приватну власність громадянам; здійснено грошову оцінку сільськогосподарських

угідь; відбулося паювання земель, переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємствам; видано сертифікати на право на земельну частку громадянам — членам КСП і організацій, та державних актів на право приватної власності на землю, за їх бажанням; у разі виходу з підприємства громадяни отримали можливість реалізувати свої права на земельну частку за чинним законодавством; додержується державний контроль за станом, використанням і охороною земель. Поки що в ринковий оборот включено несільськогосподарські землі. І все ж головний висновок, який впливає з проміжних результатів земельної реформи, далеко не оптимістичний: незважаючи на те, що відбулася зміна відносин власності на землю, її реальний власник поки ще відсутній переважно через затримку формування земельного ринку. Вирішенню цих проблем постійно приділяють увагу вчені економісти-аграрники: П. Саблук, В. Бойко, В. Дієсперов, В. Юрчишин, К. Якуба, Р. Онищенко, В. Трегобчук та інші. Однак, слід відзначити, що сучасний стан розвитку аграрних відносин, як в Західному регіоні, так і в Україні характеризується певною невизначеністю і потребує подальшого дослідження.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Аналіз функціонування сільськогосподарського виробництва у Західному регіоні, так і в Україні показує, що сільське господарство перебуває в досить важкому стані, в зв'язку з чим необхідно провести всесторонній аналіз діяльності сільськогосподарських підприємств, виявити причини їх занепаду, недоліки політики в сільському господарстві та визначити основні напрями покращення сільськогосподарського виробництва, вказати шляхи їх реалізації в житті.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

У Концепції Комплексної програми підтримки розвитку українського села на 2006—2010 роки, схваленої Кабінетом Міністрів України від 21 грудня 2005 року [4], вказується, що складна ситуація на селі та в аграрному секторі національної економіки викликана, насамперед:

— безсистемністю та некомплексністю розв'язання завдань аграрної реформи в Україні. Поряд з реформуванням відносин власності на землю та майно, запровадженням нових організаційно-правових форм господарювання не створено відповідних фінансово-економічних механізмів;

— ігноруванням проблем розвитку сільських територій в процесі аграрних трансформацій, відсутністю зваженої державної політики розвитку села та механізмів її реалізації;

— відсутністю послідовної державної політики щодо підтримки паритету цін, що зумовлює постійну нестачу фінансових ресурсів та обмежує діяльність і розвиток сільськогосподарських товаровиробників;

— високим монопольним тиском постачальників матеріально-технічних ресурсів на сільськогосподарських товаровиробників та відсутністю адекватного антимонопольного захисту;

— повільним формуванням фінансових і кредитних відносин, утворенням установ і організацій для обслуговування аграрного сектора та сільського населення;

— вкрай слабкою інфраструктурою аграрного ринку та відсутністю виваженої державної політики підтримки, створення і розвитку кооперативних та інших об'єднань сільськогосподарських товаровиробників;

— недостатнім сприянням експорту сільськогосподарської продукції та продовольчих товарів.

На сучасному етапі розвитку земельних відносин надзвичайно важливу роль відіграє оренда землі як платний перехід її від одного власника та користувача до іншого із збереженням цільового призначення, що є складовою частиною ринку земель сільськогосподарського призначення. Частка орендованих сільськогосподарських угідь у вітчизняних агроформуваннях становить більше 90%.

Привабливість орендних земельних відносин полягає в тому, що вони дозволяють сільськогосподарським підприємствам збільшити розміри землекористування, а власникові — одержати гарантований дохід від своєї власності, особливо за наявності тимчасового мораторію на здійснення іншого виду угод. Функціонування земельного ринку пов'язане зі специфікою землі, яка виступає як національне багатство. Тому в Україні мають діяти особливі механізми, що забезпечують облік і захист інтересів усього суспільства щодо збереження, відтворення і ефективного цільового використання земельних ресурсів.

Механізм набуття, реалізації і припинення права на оренду земельної ділянки визначено в Законі України "Про оренду землі". В ньому, зокрема, зазначається: оренда землі — це засноване на договорі строкове платне володіння і користування земельною ділянкою, необхідною орендареві для здійснення підприємницької та інших видів діяльності.

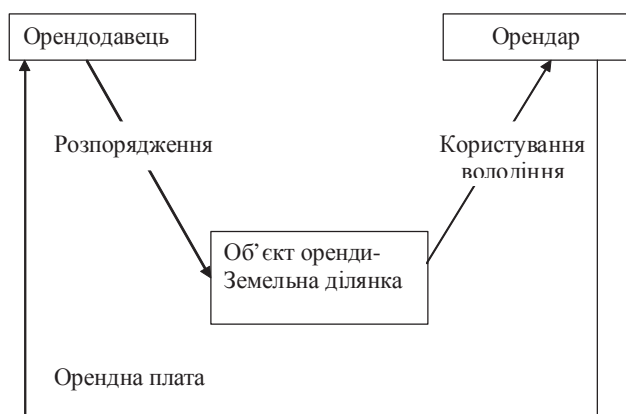

Рис. 1. Механізм оренди земельних ділянок сільськогосподарського призначення [5, с. 26]

Нині в Україні діє наступний механізм оренди земельних ділянок (рис. 1).

Ми погоджуємося із приведеною схемою механізму оренди земельних ділянок і разом з тим вважаємо доцільним ввести в схему додаткову ланку "екологічна експертиза земельної ділянки", рис. 2.

У сучасних умовах господарювання в Україні договори оренди укладаються переважно на короткі строки: 1—3 роки (19,4%); 4—5 років (61,9%); 6—10 років (14,8%); 10 і більше років (3,9%) [5].

Якщо проаналізувати приведені вище дані, то видно, що найчастіше за тривалістю договори оренди укладаються на 4—5 років. Орендар, який бере в користування земельну ділянку, за великим рахунком, переслідує ціль максимально ефективно її використати, витративши при цьому мінімум коштів. Власник земельної ділянки, користуючись нею до зачі в оренду, дотримується, як правило, всіх агротехнічних вимог обробітку ґрунту, в тому числі вносячи всі необхідні мінеральні й органічні добрива. Тобто земельна ділянка знаходиться в доброму стані, з неї можна отримувати хороші врожаї. Термін 4—5 років — це той період, за який земельна ділянка може щорічно давати задовільну врожайність при мінімальному внесенні добрив або при їх повній відсутності. При цьому земля "виснажується", врожайність різко знижується і орендар знову шукає іншу ділянку, а власнику доводиться відновлювати родючість земельної ділянки, а тимчасовий користувач не несе ніякої відповідальності. Не можна допускати зменшення сільськогосподарських угідь у такий спосіб. Тому, на нашу думку, правильним буде ввести в схему додаткову ланку "екологічна експертиза земельної ділянки", основне завдання якої — слідувати

за правильною, науково обґрунтовано експлуатацією земельної ділянки і у випадку порушень притягувати до відповідальності винних. Із врахуванням сказаного механізм оренди земельних ділянок сільськогосподарського призначення повинен бути наступним.

Роздержавлення і приватизація земель, поява приватних власників земельних ділянок вимагають нових підходів до регулювання земельних відносин, включаючи й потребу створення і функціонування земельного ринку. Практика розвитку земельних відносин і використання земель сільськогосподарського призначення в останні роки показала, що відсутність повноцінного ринку землі гальмує створення сприятливого економічного середовища для сільськогосподарського виробника. Ринок землі у широкому розумінні є складним механізмом регулювання земельних відносин, пов'язаних із суспільним, правовим, соціально-економічним, екологічним аспектами привласнення, використання та відтворення земельних ресурсів розвитком аграрного виробництва і, зрештою — з підвищенням добробуту селян.

Одним із соціально-економічних результатів реформування аграрних відносин є розширення та поглиблення процесів розвитку різноукладності. Сучасна статистика розрізняє в сільському господарстві лише два сектори: сільськогосподарські підприємства та господарства населення. Цей поділ досить умовний, хоча він деякою мірою може давати уявлення про розвиток підприємств у реформованому середовищі колишнього суспільного сектора та господарств населення, які теж знаходяться у стадії трансформації [6].

Грунтуючись на основі укладоформуючої

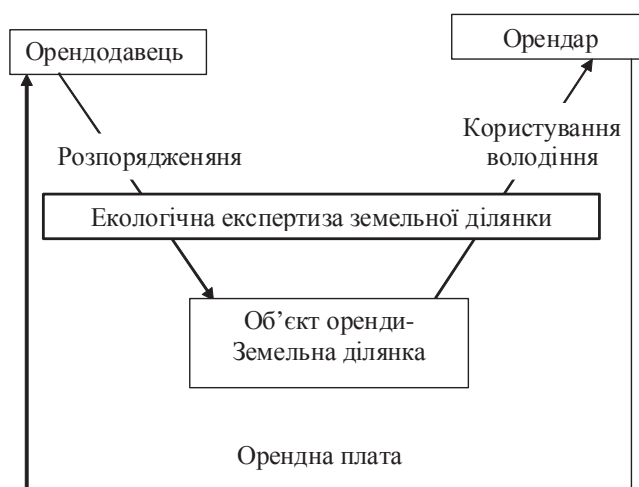

Рис. 2. Запропонований механізм оренди земельних ділянок сільськогосподарського призначення

ознаки — формі власності, в Україні сформувався державний та недержавний (приватний) уклад. Використовуючи другу ознаку — спосіб використання власності — можна з певною умовністю, виділити: присадибний (особливий тип індивідуально-сімейного господарства); приватно-індивідуальний уклад, який на сучасному етапі представлений підукладами другого порядку, класифікованими за третьою укладоформуючою ознакою (типом підприємства) — фермерським (селянськими та фермерськими господарствами) і приватновласницьким (приватним та приватно-орендним підприємствами); приватно-груповий (колективний) уклад, що включає нові організаційно-правові форми, засновані на колективних чи групових формах використання приватної власності: товариства усіх типів, виробничі кооперативи тощо.

Ринкова економіка передбачає розвиток та конкуренцію різних форм власності. Усі форми господарств мають право на функціонування, але в процесі еволюції, з урахуванням науково-технічного прогресу в сільському господарстві, природних умов, економічних і соціальних факторів, перспективи їх розвитку не однакові. Переважно розвитку набувають ті форми, які забезпечують найбільш високу продуктивність праці, ефективне використання землі за умови збереження продуктивності її потенціалу. З точки зору національних традицій та іноземного досвіду, поширеною формою господарювання на найближчу перспективу стане фермерське (селянське) господарство [7].

Незважаючи на те, що в процесі реалізації радикальної аграрної реформи за останні п'ять років на селі відбулися глибокі структурні перетворення — запровадження приватної власності на землю й майно і на цій основі створення господарських структур ринкового типу, — формування аграрного ринку не супроводжувалися адекватними піднесеннями рівня менеджменту та відповідною зміною його психології.

За деякими експертними оцінками, тільки у 15% реформованих сільськогосподарських підприємств працюють керівники і фахівці, що відповідають сучасним вимогам, і саме на ці агроформування припадає близько 40% виробленої валової продукції (без урахування особистих господарств населення) [8].

Уряд України постійно вживає відповідні заходи, спрямовані на покращення соціально-економічного становища сільських територій, функціонування підприємств агропромислово-

го комплексу. З цієї метою створений Департамент розвитку сільських територій [9].

За сучасних умов акцент активної державної підтримки в аграрному секторі зміщено в сторону стійких, переважно крупнотоварних сільськогосподарських підприємств, а поза увагою лишається значно більша частина суб'єктів господарювання з гіршими результатами функціонування. Для багатьох з них недоступні державні програми підтримки, нерозвинутою є ринкова інфраструктура у сільській місцевості, що ще більше погіршує їх стан. Вихід вбачаємо у пошуку оптимальних структурних змін сільськогосподарського виробництва, ефективному менеджменті через підвищення рівня знань та вдосконалення практичних навичок прибуткового ведення господарства, що надають дорадчі служби.

Вкрай необхідно, щоб державні установи та економічна наука запропонували виробництву методи надійного та нескладного контролю за станом господарства. Відстеження є важливим з огляду на те, що потенційні можливості припливу інвестиційних ресурсів на функціонуюче підприємство "з проблемами" є істотно вищими, ніж до збанкрутілого. Таким чином, формування інвестиційного клімату багато в чому буде залежати від якісного моніторингу діяльності суб'єктів господарювання в аграрній сфері та їх підтримки [10].

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Одна з найбільших проблем України на шляху успішного розвитку агропромислового комплексу — нарощування обсягів виробництва галузевої структури і одержання продукції вищої якості — має базуватися на найновіших високотехнологічних і екологічнобезпечних засадах. Це вимагає додаткових значних матеріальних, фінансових та інших витрат. Цю відповідальну роботу Україна змушена починати в умовах глибокого соціально-економічного занепаду сільського господарства і села, обмеженості їх ресурсного забезпечення. Вирішення цієї проблеми складне і важке, та вимагає різного роду зусиль і часу.

Ми згодні з твердженнями науковців, зокрема М.П. Талавиря, які стверджують, що найважливішими складовими ефективного, сталого розвитку агропромислового комплексу є:

— виробництво в необхідних для внутрішніх і експортних потреб країни обсягах продовольства і сільськогосподарської сировини для переробних та інших виробництв;

— модифікація стосовно нових умов, особливостей і сільського способу життя, включа-

ючи його духовні, культурні, звичаєві та інші надбання сіл;

— формування істотно привабливішої, порівняно з тим, що має українське село наразі, соціальної облаштованості кожного сільського поселення;

— створення передумов для розширеного відтворення сільського населення з одночасним формуванням достатньо привабливих для умов проживання, праці та відпочинку;

— забезпечення соціального захисту територій, включаючи збереження та підтримання на належному рівні наявних і створення нових природних ландшафтів, формування мережі з цільовим призначенням, надання послуг соціального забезпечення, рекреаційних послуг;

— розвиток екологічно надійного виробництва на селі з одночасною підтримкою екологічної рівноваги у довкіллі.

Разом з тим, хотілося б доповнити перераховані положення пунктом:

— відтворення та розвиток характерних для окремих регіонів ефективних напрямів розвитку сільського господарства на основі принципів нових, науково обґрунтованих, підходів.

Так, наприклад, сільське населення гірських територій Західного регіону споконвіків займалося вівчарством на відгінній основі. Останнім часом воно настільки занепало, що утримується хіба що на ентузіазмі підтримання старих традицій сільських жителів. Підтримки з боку державних органів влади немає ніякої, із стрімким розвитком сільського туризму в останній час, навпаки, місцева влада зацікавлена у згортанні вівчарства та використанні цих гірських територій під туристичні маршрути та будівництво різноманітних туристично-оздоровчих комплексів.

Якою б привабливою не виглядала перспектива піднесення сільського господарства для України, зважаючи на те, що для цього є сприятливі природно-кліматичні умови і частково виробничі ресурси, до того ж "кон'юнктура світових цін сьогодні сприяє розвитку сільського господарства" [11], необхідно враховувати й реалії сучасного розвитку.

Виправити кризову ситуацію можна за рахунок розвитку виробничих функцій сільських територій. При цьому необхідно об'єктивно оцінювати наявний потенціал кожної конкретної території, а не підходити упереджено до виявлення пріоритетних функцій, не визначати спрямованість сільського розвитку виключно агропродовольчою функцією.

Стратегічна орієнтація аграрної політики країни і всієї системи аграрних відносин на ста-

лий розвиток сільського господарства і АПК все очевидніше набуває значення визначального чинника, здатного забезпечити використання їх потенціалу (того, що зберігся, і того, що буде примножений) для виконання аграрним сектором, у тому числі й перш за все селом, його багатофункціонального цільового призначення.

Література:

1. Панченко П. Переднє слово / Новітня аграрна історія України. — Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2004. — 358 с.

2. Талавіря М.П. Організаційно-економічний механізм державної підтримки розвитку сільських територій: Монографія. — К.: Вид-во НАУ, 2008. — 384 с.

3. Павлов О.І. Сільський розвиток в Україні: теорія, практика, політика, управління: монографія. — Одеса: Астропринт, 2008. — 208 с.

4. Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 21 грудня 2005 р. № 536-р.

5. Рекомендації до розвитку орендних відносин в сільськогосподарському виробництві України / О.Шкільов, О.Єрмаков, О. Приліпка [та ін.]; за ред. Шкільова О.В. — К.: Знання України, 2008. — 51 с.

6. Шевченко Л.М., Бреус В.Х. Розвиток різноукладності // Агропромисловий комплекс України: стан, тенденції та перспективи розвитку. Інформаційно-аналітичний збірник (вип.6) / За ред. П.Т. Саблука та ін. — К.: ІАЕ УААН, 2003. — С. 439—449.

7. Стан, проблеми та особливості сільськогосподарського виробництва: <http://www.tnpu.edu.ua/rurs/301/131.htm>

8. Кириленко Г.І. Напрями підвищення конкурентоспроможності вітчизняного сільськогосподарського виробництва // Соціально-економічні проблеми розвитку українського села і сільських територій: матеріали Сьомих річних зборів Всеукраїнського конгресу вчених економістів-аграрників 9—10 листопада 2005 року — Відповідальний редактор: П.Т. Саблук. — К., 2005, — С. 132—139.

9. Положення про Департамент розвитку сільських територій. 02.02.2009 р. <http://www.minagro.gov.ua/page/?n=7514>

10. Статівка Н.В. Забезпеченість і ефективність використання трудових ресурсів сільськогосподарських підприємств Харківського регіону. — <http://www.library.oridu.odessa.ua/I>

11. 250. Газ // Киевский телеграфъ. — 2002. — № 38. — С. 11.

Стаття надійшла до редакції 16.11.2009 р.